

نگاهی دیگری اسراء معراج

کتابت اعظم

حسین مطیع

عضو هیئت علمی دانشگاه صنعتی اصفهان

● اشاره:

در مورد واقعه معراج پیامبر عظیم الشان اسلام حضرت محمد مصطفی (صلی الله علیه و آله و سلم) دیدگاهها و نظرات مختلفی بیان شده است و ابهامات و سؤالات زیادی نیز کماکان باقی مانده است. این مساله از سه لحاظ قابل بررسی است:

الف - بررسی مساله از بُعد تاریخی

ب - بررسی مساله از بُعد تفسیر قرآن

ج - بررسی مساله از بُعد کلامی

و در هر سه حوزه نیز مسایل و مشکلات خاص خود را دارد که ذیلا به پاره‌ای از آنها اشاره خواهد شد.

در ادامه مقاله سعی شده با ارائه نظریه تفکیک اسراء از معراج که ملهم از قرآن و در روایات است به تبیین یا حل بعضی از ابهامات و مشکلات مطرح شده

در ابعاد فوق الذکر بپردازم.

الف - بررسی مساله از بعد تاریخی

یکی از مهم‌ترین وقایع تاریخ صدر اسلام، مساله معراج پیامبر (ص) است. این واقعه در چندین سند تاریخی مطرح شده و در مورد آن سوالات زیر قابل پرسش است:

- ۱- الف - زمان دقیق معراج؟ (۱۷ رمضان، ۲۱ رمضان سال ۱۳ بعثت یا ربیع الاول سال دوم بعثت، یا ۲۷ رجب سال دوم هجرت)
- ۲- الف - مکان آغازین معراج؟ مسجدالحرام، خانه أمّ هانی، شعب ابی طالب یا منزل عایشه
- ۳- الف - مدت زمان معراج؟ ۲ روز - یک هفته - یک روز یا پاره ای از شب
- ۴- الف - تعداد دفعات معراج؟ یک مرتبه - ۲ مرتبه یا چند مرتبه
- ۵- الف - میزان نقل واقعه معراج توسط پیامبر؟ کل واقعه بخشی از واقعه یا بعضی از مسائل
- ۶- الف - چگونگی اثبات معراج توسط پیامبر؟

ب - بررسی مساله از بُعد تفسیر قرآن

- در قرآن کریم دو بار از این واقعه یاد شده است. ۱. در آیه ی اوّل سوره مبارکه اسراء، به معراج و اسراء اشاره شده و در آیات ۷ تا ۱۸ سوره مبارکه نجم به تفصیل بیشتری از واقعه معراج و اسراء پرداخته شده است که بعضی مفسران آن واقعه را ادامه یا تکمله آنرا توضیح و بعضاً معراج را همین اسراء می دانند اما در احادیث از آن به معراج یاد شده است. اما کلمه معراج در قرآن کریم به کار برده نشده است.
- پاره ای از سوالاتی که در این زمینه قابل طرح است از قرار زیر است:
- ۱- ب - ماجرای اسراء در سوره بنی اسرائیل چگونه توصیف شده است؟
 - ۲- ب - مراد از مسجدالاقصی در آیه ی مذکور کجاست؟

۲- ب - هدف از اسراء چه بوده است؟

۴- ب - كيفيت معراج بر طبق آيات سوره نجم چگونه بوده؟

۵- ب - مراد از نجم، شديدالقوى، قاب قوسين، ما اوحى سدره المنتهى در

آيات چيست؟

۶- ب - تفاوت نوع طرح اين مساله در دو سوره مذکور در چيست؟

۷- ب - كيفيت رؤيت در آيات مذکور چگونه است؟

ج - بررسى مساله از بُعد كلامى

در زمينه عقيدتى (Theologik) نيز معراج يکى از مهم ترين مسائلى اعتقادى و كلامى مسلمانان مى باشد که هم شيعه و هم سنى بر اصل آن اتفاق نظر دارند. در مورد اين بُعد از مساله معراج پرسشهاى زيادى قابل طرح است که پاره‌اى از آنها به شرح زير مى باشد:

۱- ج - ديده‌گاه دانشمندان اسلامى اعم از شيعه و سنى در اين موضوع چيست؟

۲- ج - آيا معراج براى انبياء قبلى نيز سابقه داشته است؟

۲- ج - امکان معراج از نظر علوم روز چگونه است؟

۴- ج - جسمانى يا روحانى بودن معراج و در خواب يا بيدارى بودن معراج؟

۵- ج - مرکب پيامبر (ص) در اين سفر چه بود؟

۶- ج - پيامبر (ص) در معراج چه ديد و چه گفت و چه شنيد؟

۷- ج - آيا اعتقاد به معراج از ضروريات اسلام است؟

۸- ج - آيا روايات معراج و اسراء را مى توان به معنای تمثيل و استعاره و . . .

دانست؟

۹- ج - مسلمانان امروز چه درسى مى توانند از معراج بگيرند؟

● تفاوت اسراء با معراج چيست؟

برای پاسخ به سوالات فوق لازم است مقدمه مهمی ذکر شود و با توجه به

آیات قرآن و احادیث می توان معراج و اسراء را از هم تفکیک کرد و با دو نوع نگاه متفاوت به آنها نگریست. هرچند ممکن است در بعضی از موارد این حوادث متعاقبا نیز اتفاق افتاده باشد.

الف - اسراء

اسراء به حرکت جسمانی روحانی پیامبر (ص) از شهر مکه به بیت المقدس می گویند. حرکت پیامبر در این سفر زمینی که بعد از نماز عشاء شروع شد چیزی شبیه طی الارض و امثالهم بوده است. ابتدا به راهنمایی جبرئیل در مسجدالحرام نماز خواند. سپس به شهر طیبه (یثرب یا مدینه النبی) رفت و آنجا نیز نماز گزارد و جبرئیل از هجرت او به آن مکان خبر داد و سپس به طور سینا (محل تکلم خدا با موسی) بیت لحم (محل تولد عیسی بن مریم) و ... و در نهایت در خود مسجد الاقصی و در محرابهای انبیاء در بیت المقدس نیز نماز گزارد.

در این جا این سفر به لحاظ جسمانی و زمانی و مکانی تمام شد. او بعد پیامبر (ص) سفر دیگری را آغاز می کنند که به آن معراج می گوئیم بعد از پایان سفر دوم پیامبر را در مراجعت به کاروان قریش برخوردند و آبی را که در ظرف سربسته داشتند نوشیدند و مابقی آن را ریخته و دیدند شتری گم کرده اند، در نهایت به مکه بازگشته و مشرکان را از اوصاف بیت المقدس و آثار انبیاء آن خبر دادند و هم چنان از کاروان قریش و سپس به سؤالات ابوجهل و سایرین در مورد کیفیت مسجد الاقصی و ستونها و قندیلهای آن پاسخ گفتند (به کمک جبرئیل که همان لحظه صورت بیت المقدس را برای ایشان مجسم کرده بود). آنگاه که کاروان طبق وعده پیامبر (ص) هنگام طلوع با شتری خاکستری وارد مکه شد، هم به حقیقت سخنان پیامبر (ص) و حوادث شب قبل پی بردند و البته این معجزه بر طغیان قریش افزود! ۲

درآیه ی اول سوره اسراء به این ماجرا اشاره شده است.

شبیه واقعه معراج را می توان حرکت دادن تخت بلقیس از سرزمین صبا

در یمن توسط شخصی که قرآن او را به لفظ "الذی عنده علم من الکتاب" می شناسد و آوردن آن را درکم ترین زمان به بارگاه حضرت سلیمان انجام داده و با سیر حضرت موسی به کوه طور سینا (و ما کنت بجانب الطور)

هم چنین است طی الارض ها و حرکت هایی که ائمه معصومین (ع) داشته اند. مثل طی الارض امام سجاد (ع) در شب سیزدهم محرم برای دفن شهدای کربلا یا طی الارض امام جواد (ع) در هنگام شهادت پدر (ع) از مدینه به خراسان و ...

این چنین حرکت هایی مخصوص انبیاء نیست و «کرامت» نیز به حساب می آید که در زمان حاضر نیز بعضی از اولیاء خدا درجات پائین تر آن را دارا هستند.

ب - معراج

معراج، حرکت روحانی و ملکوتی پیامبر (ص) از زمین به غیر زمین و از مکان به لامکان و از زمان به فرا زمان می باشد، این حرکت همان سیر بی نظیر آن بزرگوار به ملکوت و باطن جهان هستی می باشد که چندین بار اتفاق افتاده و در سوره مبارکه نجم نیز به مرتبه دوم آن اشاره شده است.

بعضی از خصوصیات این سفر معنوی به شرح زیر است:

حرکت با بُراق در آسمانهای هفت گانه، ملاقات و گفتگو با انبیاء الهی، ملاقات با موجودات متافیزیکی عجیبی که مظهر و تمثیل خیرات و شرّات عالم بوده اند مثل زن زیور بسته، شراب، شیر، هاتف چپ و راست، خروس عرشی، نهرهای کوثر و رحمت، درخت طویا و ...

امامت جماعت انبیاء الهی، ملاقات با ملائکه عجیب و فراوان خداوند، تعلیم اذکار و ادعیه، مشاهده جهنم و بهشت و پرتاب سنگی ۷۰ ساله در جهنم، اوصاف جهنمیان و بهشتیان، وضع قوانین یا ابلاغ قوانین عبادی، اخلاقی، اجتماعی مثل وجوب نماز (و تخفیف آن توسط موسی (ع))، روزه، جهاد، اذان، انتخاب خلیفه و وصی بعد از پیامبر و مشاهده مقامات و درجات امیرالمؤمنین در

شستشو در چشمه صاد، جا ماندن جبرئیل، بالارفتن از نردبان مخصوص، حرکت در سرادقات عرش، رسیدن به اعلیٰ علیین، سدره المنتهی، قاب قوسین، تدلی خرق حجب، گذاشته شدن دست خداوند در میان دو سینه پیامبر (ص) و احساس برویت توسط آن حضرت . . .

این واقعه در بیداری بوده است و از راه رفع حجب [انورانی] امکان پذیر شده است. و مراد از قرب به خداوند نیز قرب روحی یا قرب وجودی است و نه قرب فیزیکی یا قرب منزلتی، در مورد این نوع قرب شهید مطهری می نویسد:

«این قرب، بالا رفتن از نردبان وجود است، شدت و قدرت و کمال یافتن وجود است که مساوی با زیادت و استکمال در علم و قدرت و حیات و اراده و نیت و ازدیاد دایره ی نفوذ و تصرف. قرب به خداوند یعنی واقعا مراتب و مراحل هستی را طی کردن و به کانون لایتناهی هستی نزدیک شدن»^۲

«آیه الله جوادی آملی نیز در این باره می نویسد: این قرب نیز فیزیکی و جسمانی و مادی نیست، چه آنکه لازم است که قرب و ذنوّ جسمانی باشد و سدره المنتهی و . . . نیز جسمانی که جسمانی بودن آنها محال است»^۴

این ماجرا حداقل دو بار در مکه یا مدینه اتفاق افتاده و به همین دلیل اختلاف روایات در تاریخ آن قابل پذیرش است. روایتی نیز وارد شده که پیامبر همه این حوادث را دید و سپس که بازگشت هنوز کوبه در حرکت می کرد دلالت بر فرازمانی و فرامکانی بودن آن می کند.

عبارت «و رفعنا مکانا علیا» که در مورد حضرت عیسی (ع) در قرآن آمده شاید به نحوی اشاره به همین نوع معراج دارد.

بسیاری از این احادیث را نیز باید حمل به تشبیه و کنایه کرد. و به معنای واقعی آنها نگریست، چه آنکه سخن گفتن با زبان تمثیل در قرآن و روایات پر سابقه است؛ (مثل الجنة التي وعد المتقون فیها جنّات تجري من تحتها الانهار و . . .) حال با توجه به این توضیحات می توان به سؤالات مذکور پاسخهای

مناسبی ارائه داد:

الف - پاسخ سوالات تاریخی

۱ - الف - از آنجا که معراج در چندین نوبت اتفاق افتاده، همه تاریخهای صحیح السند قابل پذیرش است.

۲ - الف - مکان اسراء از مکه به بیت المقدس ولی معراج فرامکانی و متافیزیکی است.

۳ - الف - اسراء مابین نماز عشاء و نماز صبح بود ولی معراج فرازمانی است.

۴ - الف - ظاهراً اسراء یک بار و معراج چندین بار رخ داده است.

۵ - الف - پیامبر بعضی از وقایع اسراء و ماجراهای راه برگشت را به مشرکان گفتند که هدف از آن اثبات بیشتر حقایق رسالت ایشان بوده است. اما از مسایل معراج چیزی به آنها نگفتند شاید که ظرفیت لازم را در آنها نمی دیدند و بعضی وقایع معنوی را بعداً برای مسلمانان خاص تعریف کرده اند.

۶ - الف - پیامبر با پیش گویی آمدن کاروان قریش با پیشتازی شتری با رنگ خاص در هنگام طلوع و خبر دادن از ماجرای خالی شدن آب ظرف و گم شدن شتر پاسخ همه را دادند که همه این وقایع در اسراء رخ داده است.

ب - پاسخ سوالات تفسیری

۱ - ب - به موارد اشاره شده در قسمت قبل مراجعه شود.

۲ - ب - مراد از مسجد الاقصی در ماجرای اسراء همان مسجد شریفی است که در بیت المقدس قرار گرفته و در احادیثی که از مسجد الاقصی به مسجدی در بیت المعمور (آسمان چهارم یا هفتم) تعبیر کرده اند، ناظر به ماجرای معراج هستند، هر چند بعید نیست پیامبر بعد از سفر (اسراء) به این مسجد الاقصی به آن مسجد الاقصی نیز رفته باشند (معراج) و این دو قابل جمع است.

۳ - ب - هدف از اسراء دیدن بعضی از آیات خداوند (النریه من آیاتنا) و هدف از معراج ملاقات با خداوند و دیدن پاره‌ای از آیات بزرگ خداوند می باشد؛

النريه من آياتنا الكبرى) .

قصد در معراج دیدن دوست بود

لا جرم عرش و ملائک هم نمود

۴- ب - در توضیحات معراج به آن اشاره شده است.

۵- ب - تفاوت نوع طرح این دو مساله در آیات مذکور می تواند شاهی بر تفکیک میان اسراء و معراج باشد و به هرحال معراج مهم تر و با عظمت تر از اسراء است به آنکه قرآن نیز توضیحات بیشتری درباره آن داد. (۱۲ آیه) ولی به اسراء تنها یک آیه اختصاص دارد. ۵

۶- ب - رویت در اسراء با چشم سر (به خاطر اطلاق آیه مربوطه) و رویت در معراج با چشم دل می باشد (به خاطر تصریح آیه: ماکذب الفواد رأی)

● پاسخ سوالات کلامی

۱- ج - دانشمندان مسلمان اعم از شیعه و سنی اصل وجود معراج را قبول دارند و تنها در برخی جزئیات مثل تاریخ و . . . اختلاف وجود دارد.

۲- ج - معراج برای انبیاء قبلی نیز سابقه داشته، چنانچه در مورد عیسی (ع) اشاره شد و اسراء نیز بی سابقه نبود. چنانچه در مورد موسی (ع) اشاره شد.

۳- ج - امکان اسراء از نظر علوم روز بلامانع است ولی در مورد معراج با توجه به خصوصیات آن؛ علوم روز ساکت هستند و نمی توانند موضع نفی یا اثبات بگیرند. (لاادری)

توجیهاتی نیز که بعضی از مفسرین برای حرکت در آسمان و مساله جاذبه زمین، فقدان هوا، گرمای سوزان آفتاب، اشعه های ماوراء جو، بی وزنی و سرعت نور مطرح می کنند دیگر مورد نیاز نیست و خود به خود منتفی می شوند.

۴- ج - اسراء جسمانی و معراج روحانی بوده است و هر دو در بیداری رخ داده است. علامه طباطبایی در این زمینه می فرمایند:

«مراد از روحانی بودن معراج رویای صادقه نیست، بلکه مقصود آن است که روح مقدس آن حضرت به ماورای این عالم مادی، یعنی آنجایی که ملائکه مکرمین منزل دارند و اعمال بندگان به آن جا منتهی و اقدار (مقدّرات) از آن صادر می شود، عروج کرد و آن آیات کبرائی پروردگارش را مشاهده و حقایق اشیاء و نتایج اعمال برایش مجسم شده، ارواح انبیای عظام را ملاقات و با آنان گفتگو کرده است. ملائکه مکرم را دیده و با آنان صحبت نموده است و . . .» ۶

۵- ج - مرکب براق یا رفراف نیز از سنخ همان سفر و غیرمادی غیرجسمانی است و توصیفات آن تنها جنبه تقریب به ذهن دارد.

۶- ج - به بعضی از شنیده‌ها و دیده‌ها و گفته‌های پیامبر اشاره رفت و ذکر مفصل آن خارج از حوصله این مقاله مختصر می باشد لطفاً به منابع معرفی شده در پاورقی مراجعه فرمائید. ۷ و ۸

۷- ج - طبق نظر همه دانشمندان شیعه و سنی اعتقاد به اصل وجود معراج و اسراء از ضروریات است و قبول آن بر همه مسلمانان لازم است اما اعتقاد به جزئیات و چگونگی آن ضروری نیست.

۸- ج - بدون شک اکثر روایات و حتی آیات معراج تمثیلی و استعاره‌ای است اما آیات و روایات اسراء را باید حمل به ظاهر کرد.

۹- ج - درسی که مسلمانان از معراج می گیرند آن است که جهان هستی بسته و محدود به مادیات نیست و بسیار فراخنای گسترده تری دارد و این عالم محسوس با همه ابعادش تنها مثل برگی در جنگل یا ریگی در بیابان است.

اینکه پیامبر خاتم به معراج رفت شاهی بر آن است که امت او نیز می تواند به چنین درجاتی باریابند و شاید علت بازگشت پیامبر اعظم (ص) از آن معراج عظیم و جایگاه رفیع آن بود تا پائین بیاید و دست افراد امت خود را نیز بگیرد و آنها را نیز با خود به معراج برد.

به معراج برآیند چو از آل رسولیید

رخ ماه ببوسید که بر بام بلندید

- ۱- قرآن کریم: سوره مبارکه اسراء آیه اول و سوره مبارکه نجم آیات ۷ الی ۱۸
- ۲- سبحانی جعفر، فروغ ابدیت، قم، نشر دانش اسلامی، ۱۳۶۲ ج ۱ فصل ۲۲ صص ۳۷۹ - ۳۹۴
- ۳- مطهری، مرتضی، معارف اسلامی در آثار شهید مطهری، به کوشش علی شیروانی انتشارات معاونت امور اساتید و دروس معارف اسلامی، قم ۱۳۷۶، ص ۴۲۸
- ۴- جوادی آملی، عبدالله؛ سیره رسول اکرم در قرآن (تفسیر موضوعی) قم، اسراء چاپ اول ۱۳۷۶، صص ۶۳-۷۸
- ۵- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، با همکاری جمعی از نویسندگان قم، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۷، ج ۱۲ صص ۷ الی ۲۰
- ۶- طباطبائی، سید محمدحسین، تفسیر المیزان، ترجمه محمد باقر موسوی همدانی، نشر بنیاد علمی و فرهنگی علامه طباطبائی، بی‌جا، تابستان ۶۳، جلد ۱۳، صص ۶ الی ۵۷
- ۷- مجلسی، محمدباقر؛ معراج پیامبر اسلام به کوشش مرتضی جنتیان، اصفهان، کانون پژوهش ۱۳۷۹، صص ۱۱ تا ۲۵
- ۸- یوسفی غروی، محمد هادی، تاریخ تحقیقی اسلام، مترجم، حسین علی عربی، قم مرکز انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی جلد اول صص ۳۹۶ تا ۴۰۲ و جلد دوم صص ۱۷ الی ۲۱